

## K otázce revoluce u Kanta\*

Werner Sellnow

Kantovo dílo rozdělujeme obyčejně na dvě periody — předkritickou a kritickou. Toto dělení nepřihlíží však ke změnám v Kantově myšlení a učení o státu a právu, které byly vyvolány francouzskou revolucí a po ní následující kontrarevolucí. V roce 1746 vystoupil poprvé 22letý „Studiosus Immanuel Kant“ se svým spisem „Gedanken von der wahren Schätzung der lebendigen Kräfte“ před veřejnost. V tomto, jakožto i v následujících pojednáních vyložil Kant svou teorii ještě jako přírodovědec. Až k svému 12. spisu se Kant neodvážil se vší otevřeností vystoupit proti dogmatickým učením Wolffa a Leibnitze. Teprve když se seznámil se spisy Huma, Berkeleye, Locke a Rousseaua, bylo to přibližně kolem r. 1770, měnily se viditelně jeho názory. V kritické periodě, to znamená od roku 1770 napsal Kant nejen známé Kritiky čistého rozumu, praktického rozumu atd., nýbrž uveřejnil i další přírodovědecké spisy. Z Kantova působiště (Königsberg) vyšla celá řada jeho polemických pojednání a recenzí namířených proti dogmatice a teologii, které ukázaly, že je důsledným bojovníkem za své nové učení. Kant se svým způsobem vypořádal s politickými a ideologickými otázkami své doby. Je třeba říci, že jeho kritika feudalismu, církve a teologie není o nic méně důsledná a ostrá než kritiky Rousseaua a Montesquiea, aniž by ovšem byla později ve stejné míře chápána a oceněna.

V první linii se přikláněl Kant k velkému hnutí své doby — osvícenství. Přestože se nemohl opřít o revoluční německou buržoazii, bojoval za ideály a cíle evropského osvícenství v oblasti filosofie, vědy a politiky. Osvícenství, psal Kant, znamená „osvobození od tmářství“.<sup>1</sup> Osvícenství, říká dále, znamená svobodu vlastnit, veřejně zaměstnávat rozum. Učenci, úředníci a občané, když jsou ve službách státu, musí sice poslouchat a plnit své povinnosti, musí ale také kdykoliv mít právo, veřejně kritisovat ta opatření, kterým dluží poslušnost, jakmile mají za to, že jsou špatná a nespravedlivá.<sup>2</sup> Zde se projevuje

\* Referát přednesený na společném vědeckém zasedání právních historiků z Humboldtovy university v Berlíně a právnické fakulty Karlovy university, které se konalo ve dnech 2.—3. března 1965 v Praze.

<sup>1</sup> I. Kant, *Sämtliche Werke*, in 8 Bänden, Herausgeber: I. H. v. Kirchmann, achte revid. Aufl., Leipzig o. I. „Beantwortung der Frage, Was ist Aufklärung?“, sv. 5, str. 113.

<sup>2</sup> Tamtéž, str. 114.

již Kantova liberální teze, která vyúsťuje v rozlišování státního občana a občana. Dále žádá — opět ve smyslu raného liberalismu — aby se monarchové nezaplétali do vzájemných sporů vědců a sporů vědců s církví a sice proto, aby se nemohly spojit duchovní a politický despotismus proti vědě a proti poddaným.<sup>3</sup> Zpočátku odůvodňoval Kant požadavek osvícenství původní sociální smlouvou (Sozialvertrag). Podle ní je prý určeno přirozeným právem odejmout národu všechnu nedospělost (Unmündigkeit). Žádný monarcha a žádný říšský nebo stavovský sněm se nemůže usnésti na tom, že národ je nedospělý, protože je v protikladu k rozumu, jehož držení je nezadatelným právem každého člověka a národa.<sup>4</sup> V této souvislosti napsal: „Aufklärung ist der Ausgang des Menschen aus seiner selbstverschuldeten Unmündigkeit. Habe Mut, Dich Deines eigenen Verstandes zu bedienen, das ist also der Wahlspruch der Aufklärung.“<sup>5</sup>

Kant žil ve státě Bedřicha II. Tento král byl sám osvíceným monarchou, který praktikoval v Prusku toleranci vůči konfesím, i když zcela z jiných důvodů, než to činil Kant.<sup>6</sup> V určitém smyslu se Kant spokojil s tehdy existujícími formami svobody myšlení a označil období osvícenství také jako „das Jahrhundert Friedrichs“.<sup>7</sup> Snad zní tato Kantova poznámka poněkud apologicky, nebyl ovšem zdaleka toho názoru, že se v Prusku osvícenství již uskutečnilo. Krátce před smrtí Bedřicha II., který nad ním držel ochrannou ruku, poznamenal: „Wenn denn nun gefragt wird: leben wir jetzt in einem aufgeklärten Zeitalter? so ist die Antwort: nein, aber wohl in einem Zeitalter der Aufklärung.“<sup>8</sup>

Celá řada hlavních otázek týkajících se osvícenství spočívala v tom, určit a poznávat pro budoucí buržoazní stát nejlepší relaci mezi násilím, zákonem, svobodou, rovností a právem. K tomu přistupovalo ještě postavení etiky, jakožto i vztah a závazky občanů ke státu a vztahy mezi státy a národy navzájem. Všechny tyto problémy byly pro myšlení Immanuela Kanta určující.

Ačkoliv v učení o lidské svobodě nenacházíme u Kanta tu náruživou výzvu ke svržení feudálních poměrů tak, jak je tradována u francouzských revolucionářů je přece Kantovo pojetí svobody neméně antifeudální. Pro Kanta by bylo revoluční vyhlášení svobody, aniž by se mohl opírat o revoluční třídu, nic víc, než duchaplné bezcenné horování. Jeho učení o občanských svobodách bylo spojeno s dvěma požadavky, které mohly být za existence tehdejších poměrů splněny. Byly to svoboda myšlení v oblasti vědy a právně zakotvená svoboda, která by byla spojena s nedotknutelností jednou stanovených práv vůči osobě.

<sup>3</sup> *Tamtéž*, str. 116—117.

<sup>4</sup> *Tamtéž*, str. 115.

<sup>5</sup> *Tamtéž*, str. 111.

<sup>6</sup> *Tamtéž*, str. 113.

<sup>7</sup> *Tamtéž*, str. 117.

<sup>8</sup> *Tamtéž*.

První požadavek se týkal tedy třídní ideologie, druhý soukromého vlastnictví, resp. vlastníka. Kantova formule, podle které právní svoboda každého jednotlivce může existovat podle všeobecného zákona vedle svobody všech ostatních, ukazuje již na rozsah a šíři Kantova pojetí svobody a svévole.<sup>9</sup>

Druhým lidským právem měla být podle Kanta rovnost. Měšťácká rovnost předvíдалa podle jeho pojetí rovnost státních občanů, což znamenalo rovnost před právem, při nerovnosti v ekonomice.<sup>10</sup>

Bratrství jako třetí lidské právo nahradil Kant pro něj méně prázdným heslem o „samostatnosti“ (Selbständigkeit), což bychom mohli dnes nazvat „spoluúčastí při vydávání zákonů“ (Mitgesetzgebung). Kant postavil tento požadavek proto, že podle jeho názorů se mohl stát „der schutzlose Bürger ein Schutzgenosse“. Otevřeně přitom hlásal, že jedině konstituční monarchie, kterou nazýval republikánskou ústavou, může splnit tyto požadavky, přičemž zřejmě měl před očima anglický systém.<sup>11</sup>

Tento příklon Kanta ke konstituční monarchii mohl souviset pouze s tehdejšími poměry v Prusku. Kantovo úsilí bylo zaměřeno k úpravě postavení občana (der bürgerlichen Person). Zejména to byla všeobecná právní nejistota, libovůle, s kterou Friedrich II. zasahoval do záležitostí justice a práva a tím i do vlastnictví, pro které Kant žádal spoluúčast na zákonodárství. Z hlediska politických poměrů byl tedy Kantův požadavek zcela progresivní a namířený vůči feudální reakční justici a zákonodárství. Jak nemůžeme ani jinak očekávat, nezáleželo Kantovi na tom poskytovat té nebo oné abstraktní osobě právní ochranu, nýbrž šlo mu především o měšťácké soukromé vlastnictví, jehož tělesným reprezentantem byl občan = měšťan. O soukromém vlastnictví neměl Kant přesné představy. Předpokládal např. tři různé objekty soukromého vlastnictví: tělesné věci, vlastnictví k pracovní síle druhého, které označil jako „Willkür eines anderen zu einer bestimmten Tat (praestatio)“ a soukromé vlastnictví jako „Zustand eines Anderen im Verhältnis auf mich“, pod čímž rozuměl vlastnictví muže nad ženou a dětmi, jakožto i nad tzv. čeledí.<sup>12</sup> V Kantově filosofii obsahuje vlastnictví: 1. Postavení občana k věci nebo k substanci světského světa, 2. Postavení měšťana ke kauzalitě, to znamená k pracovní síle, která byla kauzální příčinou národního bohatství a 3. Postavení ke „společnosti“, to znamená k přirozené společnosti k rodině, ve které byly žena a dítě bezprávné.<sup>13</sup> Tato stránka nebyla ovšem nejdůležitější stránkou Kantova ekonomického učení. Vycházel přitom z existence feudálního vlast-

<sup>9</sup> I. Kant, *Sämmtliche Werke*, sv. VI. „Zum ewigen Frieden“, str. 159—160.

<sup>10</sup> I. Kant, *Sämmtliche Werke*, sv. VI. „Ueber den Gemeinspruch, Das mag in der Theorie richtig sein, taugt aber nicht für die Praxis“, str. 118—119.

<sup>11</sup> I. Kant, *Sämmtliche Werke*, sv. VI., str. 188.

<sup>12</sup> I. Kant, *Sämmtliche Werke*, sv. III., „Metaphysik der Sitten“, část I. *Rechtslehre*, str. 51—52.

<sup>13</sup> *Tamtéž*, str. 67.

nictví a postavil ho proti buržoaznímu vlastnictví. Žádal, aby každý předmět, který měl spotřební hodnotu — a k tomu patřily všechny produkty včetně pozemků — aby se mohly stát předmětem směny tj. zbožím.<sup>14</sup> Proto se vyjádřil také pro zrušení feudálního vlastnictví včetně vlastnictví krále. Vystoupil striktně proti každému jednostrannému a svévolnému aktu o vlastnictví. Tak byl také toho názoru, že základem každé změny vlastnictví by se měla stát bezpodmínečně smlouva.<sup>15</sup> Ze všeho toho odůvodnil přímo nutnost existence měšťácké společnosti.<sup>16</sup> Byla-li k existenci soukromého vlastnictví nutná smlouva, pak musela být také dána pro každého soukromého vlastníka povinnost, podrobovat se buržoazní ústavě. Protože jen buržoazní ústava byla podle Kanta takovým právním stavem, který zajišťoval každému to, co mu patří.<sup>17</sup> Šel přitom dokonce tak daleko, že označoval všechno předburžoazní vlastnictví za provizorní vlastnictví. Zde je jednoznačný revoluční buržoazní třídní názor jasně viditelný, protože žádal dále, že toto provizorní vlastnictví má být přeměněno ve vlastnictví peremptorické, což prý by bylo jedině morální a také právní povinností.<sup>18</sup>

Vedle třídy feudálů a buržoazie existovali však ještě sedláci a zejména dělníci. Téměř až ke konci svého života sdílel Kant, společně s Bedřichem II., pohrdání k tzv. nízkému lidu a nebo plebsu. Dlouhou dobu to bylo u Kanta způsobeno dvěma důvody:

1. Protože nižším vrstvám lidu chybělo vzdělání.
2. Protože Kant byl toho mínění, že plebs je vždy ochoten ke vzpourám (der Pöbel ist ständig zur Rottierung bereit).<sup>19</sup>

Tento protizákonný postoj plebsu je prý neslučitelný s kvalitou státního občana. Tento poznatek byl později téměř nezměněn převzat Hegelem. Samostatné třídní zájmy u této skupiny obyvatelstva nemohl samozřejmě Kant ještě vidět za tehdejších nevyspělých poměrů. Vedle otázky soukromého vlastnictví byl problémem státu a práva nejdůležitějším pro buržoazní myslitele. Přitom je třeba u Kanta přihlížet k okolnosti, že jeho učení o státu nepředstavuje takový jednotný celek jako jeho učení o právu, které vzniklo mnohem později. Když se vypořádal v *Kritice čistého rozumu* poprvé s těmito otázkami, vycházel především z toho, aby nebyl bezdůvodně svými odpůrci označen za „einen unruhigen und gefährlichen Bürger.“ Již z tohoto důvodu viděl ve svobodě kritiky první lidské právo a základ státního práva. Ve svém učení o státu vložil teoretické základy buržoazní společnosti ve dvou směrech: 1. se zabýval

<sup>14</sup> *Tamtéž*, str. 69.

<sup>15</sup> *Tamtéž*, str. 65.

<sup>16</sup> *Tamtéž*, str. 65 a str. 151.

<sup>17</sup> *Tamtéž*, str. 62—63.

<sup>18</sup> *Tamtéž*, str. 184.

<sup>19</sup> I. Kant, *Sämtliche Werke*, sv. IV., „*Anthropologie — in praktischer Hinsicht*.“ str. 239.

<sup>20</sup> I. Kant, *Sämtliche Werke*, sv. I., „*Kritik der reinen Vernunft*“, str. 628.

otázkou, co je nutné k tomu, aby buržoazní stát odpovídal buržoazní společnosti a za druhé jak musí vypadat feudální stát, aby v něm mohla prozatím existovat buržoazní společnost. Přejít z jednoho stavu do druhého představovalo u Kanta učení o revoluci.

V dřívějších dobách svého působení se pokusil Kant odůvodnit stát z pozice přirozeného práva.<sup>21</sup> Podřízení společenské instituce pod přírodní principy nebo přírodní účel bylo však v rozporu s Kantovým učením o rozumných, právních a morálních povinnostech a koneckonců také s jeho učením o právu, které se vytvářelo u autonomie vůle a svobody v protikladu k přirozené zvěsti, to znamená egoismu. Starší Kant se vzdal proto této teze a omezoval se na politickou legitimaci nutnosti státu. Obtížnost spočívala pro Kanta v tom, nalézt objektivní opěrný bod, který mohl založení státu politicky ospravedlnit. Zde šlo o otázku, kterou vyložil před Kantem již Hobbes. Jak známo, vycházel Hobbes z existence buržoazních protikladů a vycházeje z boje všech proti všem v celé společnosti, žádal vytvoření státu. K tomuto názoru se připojil Kant a viděl v těchto rozporech nejen legitimaci státu, nýbrž také smlouvy a smluvního práva a to jak ve sféře soukromého práva, tak i v původní společenské smlouvě. V ostatním se připojil Kant k učení Adama Smitha. Smithovu argumentaci, že válka žádá stále více peněz a lidí a vede k zmenšení národního bohatství,<sup>22</sup> připojil Kant názor, že válkou se omezuje obchod a tím se ničí důležitý předpoklad pro všeobecný mír.<sup>23</sup> Z tohoto výchozího bodu pak rozvíjel Kant své učení o mezinárodním právu, jakožto i o nutnosti vytvoření všeobsahujícího státního a národního spolku. Dále byl podle Kanta stát nutný proto, protože jedině prostřednictvím státu a práva bylo možno chránit a garantovat soukromé vlastnictví. Konečně to byla původní smlouva sama, která se svými základními právy — svoboda, rovnost, samostatnost bezpodmínečně měla jako předpoklad občanskou smlouvu.

Oproti jiným osvícencům je u Kanta nápadné, že 1. stát u něho nevychází ze sociálních a ekonomických podmínek a že 2. neodvodil stát z historických podmínek. K první otázce, proč Kant opomenul ekonomické a sociální otázky při vzniku státu, může sloužit jako odpověď hospodářská politika Friedricha II. Pro Immanuela Kanta bylo totiž jasné, že z takové ekonomické základny, jako byla základna pruského státu, nemůže vycházet buržoazní stát a pravděpodobně hledal z těchto důvodů jiná objektivní kritéria. Druhá otázka, proč se Kant ohlížel při odůvodnění vzniku státu tak málo na historii, je možno vysvětlit tím, že Kantova filosofie je ovládána tezí, že poslední poznatek je možný pouze prostřednictvím čistého rozumu. Jelikož však myšlenka rozumu byla pro Kanta aprioristickým myšlením — i když ne bez veškeré zkušenosti

<sup>21</sup> I. Kant, *Sämtliche Werke*, sv. VI., „Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht“, str. 14.

<sup>22</sup> *Tamtéž*, str. 13—14.

<sup>23</sup> I. Kant, *Sämtliche Werke*, sv. VI., „Zum ewigen Frieden“, str. 182.

— tak přece jen nemohl poslední důvody převzít z dějin, nýbrž jen z myšlení, totiž z třídního myšlení občana.

Otázka konstituce státu nebyla oddělitelná od otázky jakými prostředky k ní dojít. Byla to otázka zda revoluce nebo reforma. Zcela všeobecně řečeno, uznával sice Kant nutnost vytvoření buržoazního státu, odmítal však násilnou krvavou revoluci jako prostředek k jeho vytvoření. Naděje, že je možno docílit republikánské ústavy prostřednictvím reformy a pomocí monarchie, sdílel Kant s mnohými utopisty své doby. Přihlížeje k německým poměrům, nemohl samozřejmě vidět v 18. století možnosti revoluce. Proto apeloval Kant především na vůli a poznání změnit poměry. Jeho voluntarismus může být považován pouze za pokus prostřednictvím duchovního vývoje vytvořit vůli k buržoazní třídní ideologii a působit na poměry tak, aby muselo dojít k buržoazním přeměnám. Tento idealismus v politické oblasti byl Kantem samotným označen za racionalismus, protože v něm viděl jediný možný způsob buržoazní emancipace.

U Kanta došlo bezprostředně po vypuknutí francouzské revoluce k jasně poznatelným změnám v jeho politickém a teoretickém myšlení. K tomu ještě přistupuje skutečnost, že Bedřich II. zemřel krátce před vypuknutím francouzské revoluce. V Prusku došlo k orthodoxní protestantské reakci, představované ministrem Wöllnerem. Prusko se také připojilo k evropské kontrarevoluci. Kant musel dát odpověď na francouzskou revoluci i na s ní souvisící formy kontrarevoluce.

V kritickém období jeho tvorby byl pojem „revoluce“ používán Kantem zcela ve smyslu staršího osvícenství, to znamená pro oblast mimo mechaniky. Například měl Kant za to, že „to byla šťastná náhoda jednoho muže“ (jednalo se zde o Thalesa) v jednom pokusu vytvořit revoluci v matematickém myšlení.<sup>24</sup> O sobě hovořil Kant stejným způsobem, že totiž přivodil svou metafyzikou „nach dem Beispiele der Geometer und Naturforscher eine gänzliche Revolution derselben.“<sup>25</sup> Principiálně byl Kant pro revoluci, pokud se tím rozuměla změna stavu ve stav jiný na vyšším stupni. Také on chtěl nahradit feudální despotismus buržoazním státem, založeným na pevných zákonech. Byl však rozhodným nepřítelem každé násilné změny. Také zde šel ve šlépějích učení Hobbesa a považoval nespravedlivý stav za lepší než stav nezákonnosti,<sup>26</sup> který považoval za největší zločin proti lidskému rozumu a proti právu vůbec.<sup>27</sup> Pro Kanta byla krvavá revoluce znásilněním právního principu. Souhlasil sice s rebelií proti protilidové vládě nebo jiné části státní moci, odsuzoval však povstání proti zákonodárné moci, to znamená proti osobě monarchie.<sup>28</sup>

<sup>24</sup> I. Kant, *Sämmtliche Werke*, sv. I., str. 24.

<sup>25</sup> *Tamtéž*, str. 32.

<sup>26</sup> I. Kant, *Sämmtliche Werke*, sv. III., str. 144.

<sup>27</sup> I. Kant, *Sämmtliche Werke*, sv. V., „*Der Streit der Fakultäten*“, str. 123.

<sup>28</sup> I. Kant, *Sämmtliche Werke*, sv. III., str. 161—163.

Francouzská revoluce zanechala v myšlení Immanuela Kanta viditelné stopy. První reakce na francouzskou revoluci spočívaly ve zjištění, že mezi jeho pojetím legality revoluce a Dantonovým pojetím je ostrý protiklad.<sup>29</sup> Vyčítal Dantonovi, že vychází ze skutečnosti revoluce a že mu tato skutečnost její existence stačí pro její legitimitu.<sup>30</sup> Takové odůvodnění nemohlo však Kantovi ve smyslu jeho filosofie stačit, protože vycházelo z empirie a nikoliv z aprioristického myšlení čistého rozumu. Zúžil sice své dosud vytvořené názory v tom, že uvedl, že revoluce je sice v rozporu s právem, avšak nikoliv bezpodmínečně se společenskou smlouvou, protože tato prý obsahuje moment morality a také Kant neupíral francouzské revoluci její morální cenu.<sup>31</sup> Zde se zdá, že si Kant odporoval. Jeho systém myšlení měl však pro něho tu přednost, nalézt pro každý se objevující rozpor přece jen ospravedlnění. Tentokrát viděl entuziasmus mas, bez kterého nemohla být revoluce zahájena, protože jím masy sledovaly nemateriální cíl, který byl v Kantově smyslu mimoempirický a proto rozumný. Čin, který byl uskutečněn v entuziasmu pro ideály lidstva, prý žádá (i když člověk na něm není zúčastněn) sympatie pro revoluci.

Kant uvítal zejména odstranění privilegií šlechty,<sup>32</sup> a vyjádřil své uspokojení nad sekularizací církevního majetku.<sup>33</sup> Varoval pruskou církev i šlechtu před udržení starých privilegií, protože pak by se mohla stát nutnou „nynější nebezpečná revoluce“, aby s konečnou platností změnila stávající poměry.<sup>34</sup> Postupně se stal Kantův postoj stále jednoznačnější. Opět použil přírodu jako analogii. Pro přírodu (je podle Kanta) člověk malým, bezvýznamným tvorem. Kdyby si však panovníci, kteří jsou sami jen součástí lidstva, přisvojovali všemohoucnost přírody a pohlíželi na své spolobčany také jako na bezvýznamné tvory, byl by člověk degradován na úroveň zvířete. Člověk by tím vstoupil do obráceného vztahu ke svému vlastnímu určení. K tomu, aby byl tento vztah znovu obrácen, to znamená, aby byl proveden obrat od zvířecího stavu k lidskému, je nutná revoluce.<sup>35</sup>

V době kontrarevoluce, kolem r. 1798 vystoupil přes osobní potíže otevřeně ve prospěch revoluce. Kantovi šlo tehdy o to prokázat objektivní, to znamená, podle jeho mínění rozumný a nikoliv historický charakter revoluce. Porovnával francouzskou revoluci s revolucí přírodní (Naturrevolution), tak jak měla probíhat podle názoru jeho slavného současníka Blumenbacha.<sup>36</sup> Jedno ze svých rozhodujících vyznání formuloval takto: „I kdyby nebyl dosažen

<sup>29</sup> *Tamtéž*, str. 158—59.

<sup>30</sup> I. Kant, *Sämtliche Werke*, sv. VI., str. 131.

<sup>31</sup> I. Kant, *Sämtliche Werke*, sv. V., str. 121—122.

<sup>32</sup> I. Kant, *Sämtliche Werke*, sv. III., str. 141—142.

<sup>33</sup> *Tamtéž*, str. 139—140.

<sup>34</sup> I. Kant, *Sämtliche Werke*, sv. IV., „*Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft*“, str. 144.

<sup>35</sup> I. Kant, *Sämtliche Werke*, sv. V., str. 125.

<sup>36</sup> *Tamtéž*, str. 124—125.

při této příležitosti kýžený účel, kdyby revoluce nebo reforma ústavy národa se konec konců přece jen nepodařila, nebo potom co by určitý čas trvala, přece jen byla vržena zpět do svých dřívějších kolejí (tak jak to politikové dnes předpovídají), neztrácí přece jen tato filosofická předpověď nic na své síle. — Protože tato událost je příliš velká a příliš protkaná se zájmy lidstva a svým vlivem na světě ve všech jeho částech příliš rozšířená, než aby se při jakémkoliv vzniku vhodných okolností znovu nepřipomněla národům a byla probuzena k opakování nových pokusů tohoto druhu...<sup>37</sup> Jakou pravdu zde Kant vyslovil, se prokázalo v průběhu dalších francouzských dějin. Bylo tak jen přirozené, když žádal uznání revoluce i když vznikla mimo právní sféru v jeho smyslu, a i když se vyjádřil proti evropské reakci.

Útočná válka proti Francii, varoval Kant německý národ, je v rozporu s právem francouzského lidu na vlastní ústavu, v rozporu s morálkou a rozumem, protože samotná existence revoluce „zajišťuje... pokrok k lepšímu“ a tento pokrok „by alespoň neměl být rušen“. Přesto, že se musel bránit proti rostoucím útokům pruských orthodoxních klerikálních kruhů, bojoval dále za tuto tezi neútočení proti Francii. Německý národ, který se nachází v centrální geografické poloze, by měl bezpodmínečně hledat mír se svými sousedy. Měl by se radovat nad každým republikánským státem ve svém sousedství, protože v republice nevládne despota, nýbrž národ, který nebude nikdy útočit.<sup>38</sup>

Tak jak přivítal Kant novou revoluci, tak odsuzoval popravu Ludvíka XVI., a to tím více, že se tak stalo soudním řízením, které podle jeho názoru nemělo právo vynášet rozsudek nad králem, protože Ludvík XVI. byl králem předrevolučního práva a nemohl být proto souzen na základě práva revolučního. Kant označil popravu Ludvíka XVI. a Karla I. jako vraždy, kterými právníci začali svůj „dědičný hřích“.<sup>39</sup> Od této doby se upevňoval u Kanta stále více názor o přímém dodržování práva podle neměnných principů, které byly zejména vyjádřeny v trestním právu v souvislosti s diskusí o trestu smrti. Tento rigorismus, který se ještě neobjevil tak vyhraněně v učení o státu a ve spise „*Metaphysik der Sitten*“ (1785) vystupuje jasně v dílech „*Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre*“ (1797) a „*Streit der Fakultäten*“ (1798). Obyčejně byl tento rigorosní postoj spojován s Kantovým vysokým věkem a jeho vnitřním a vnějším osamocněním na konci XVIII. století. Pravý důvod musíme však hledat v politice a v politických poměrech Pruska, i když po nástupu Bedřicha Wilhelma III. na trůn (1797) došlo ke zlepšení vztahu mezi Kantem a monarchou.

Rozhodující pro vytváření Kantova učení o právu by měl být další průběh francouzské revoluce a praxe francouzského buržoazního státu. Kant mohl

<sup>37</sup> *Tamtéž*, str. 124.

<sup>38</sup> *Tamtéž*, str. 121.

<sup>39</sup> I. Kant, *Sämtliche Werke*, sv. III., str. 161 (pozn. pod čarou).

přece jen posoudit tehdejší poměry natolik, aby věděl, že přes republikánskou ústavu nemohl buržoazní stát zajistit rozumnou, to znamená právní a morální společnost tak, jak si ji Kant sám představoval. Žádal proto, aby státní praxe byla kontrolována přísnými právními měřítky. Stát měl uskutečnit všeobecný a rozumný právní princip.<sup>40</sup> Od této doby se objevuje u mnohých buržoazních politiků představa tzv. právního státu (Rechtsstaat), aniž by tím ovšem sledovali Kantovy představy. Už sám pojem právního státu ukazuje nepevnost a protikladnost kapitalistického státu. Protože už jméno „právní stát“ nasvědčuje tomu, že buržoazní stát by se provinil podle své povahy proti právu, kdyby nebyl ovládán bezprostředním právem. Je úplně jedno zdali chceme tento cíl dosáhnouti uskutečněním přirozeného práva, nebo právní ideje, právem všeobecného blaha nebo theologickým právem, protože v praxi působí pouze pozitivní a nikoliv bezprostřední právo.

Jinak ovšem uvažoval Immanuel Kant. Brzy již nedoufal v mírumilovný, harmonický, na rovnosti a svobodě vybudovaný buržoazní stát. Rozhodl se pro liberalismus a to proto, že sféru osobních svobod individua považoval za nutný předpoklad buržoazního státu. Nebyl demokratem a nemohl jím také být, protože demokratická ochrana občana státem se mohla příliš lehce obracet v poručníkování, které vyčítal právě feudalismu. Kantův liberalismus nesl však okamžitě v sobě závěr oddělit občana od buržoy a počítat s dvěma protikladnými způsoby existence. S touto skutečností počítal Kant také ve svém systému. Vzniklo učení o právu a o morálce (Rechts-und Sittenlehre), jedno pro státního občana, druhé pro občana jako soukromníka. A tak jak Kant geniálním způsobem spojil syntézou a zejména syntetickými závěry svět empirického bytí se světem apriorismu čistého rozumu a tím pokročil do bezprostřední blízkosti dialektiky, tak spojil učení o právu s učením o morálce se svým učením o povinnostech.

V Kantově učení o státu, v jeho vztahu k republice podobně jako v anglické ústavě s monarchou v čele, se odrážel kompromis liberálního občana. Toto učení zůstalo na rozdíl od učení o právu ještě úplně ve své době. Učení o právu se svou autonomií vůle, svobody a etiky naopak jde přes buržoazní stát. I když není možné postavit přímý most mezi marxistickou filosofií a učením o státu a Kantovou teorií, dává přece jen celá řada jeho principů opěrné body pro naše právní myšlení. Týká se to zejména mezinárodního práva, méně už však trestního práva, protože zde zastával myšlenku odvety (Talionsgedanke) v téměř starozákonné nepodajnosti.

Kantovo učení o právu by bylo bez jeho logiky a bez francouzské revoluce velmi těžce srozumitelné, protože jsou v něm obsaženy jak kosmologické, tak i pedantské představy. Napsal, že když se zeptáme právníka „Co je právo?“,

<sup>40</sup> *Tamtéž*, str. 150—151, 182—183, 184.

<sup>41</sup> *Tamtéž*, str. 30—31.

přivedeme ho tím do stejných rozpaků jako logika, kterému položíme otázku „Co je to pravda?“<sup>41</sup> Kant vyslovil dvě definice práva. První z r. 1793 zní: „Právo znamená omezení svobody každého jednotlivce za podmínky shody se svobodou každého, pokud je tato možná podle všeobecného zákona.“<sup>42</sup> Právo je zde pojato jako donucovací prostředek k omezování subjektivní svobody, aby mohla být uskutečňována svoboda buržoazní třídy jako celku. V roce 1797 napsal však Kant ve své „Rechtslehre“: „Právo je tedy souhrn podmínek, za kterých zvůle jednoho může být spojena podle všeobecného zákona svobody se zvůlí druhého.“<sup>43</sup> Zde je pojato právo jako „měti“ (ein Sollen) k omezení svobody osobnosti ve všeobecně společenský vztah, ve kterém může každý s každým žít s maximálním podílem osobní svobody. Rozdíl mezi těmito formulacemi je ovšem významnější, než se na první pohled zdá. V roce 1793 podřídil Kant ještě svobodu abstraktním všeobecným zákonům (Allgemeine Gesetze). O čtyři roky později odpadají již tyto všeobecné zákony a zůstává pouze zákon svobody (Gesetz der Freiheit) jako bezprostřední zákon. Zřejmě si Kant ujasnil na základě událostí v Paříži, že nemůže jako základ práva existovat princip mimoburžoazní svobody, a tento princip určil Kant apriori jako kausální příčinu vůle a chtění (Willen und Wollen).

Kant se odpoutal od představ starších představitelů přirozenoprávní školy. Buržoazní stát mohl uskutečňovat pouze ty svobody, které sám potřeboval, nikoli však abstraktní kosmologický právní princip. Jinými slovy: skutečné buržoazní poměry určují v poslední instanci právo a v tom spočíval podle Kanta „čistý rozum“. Kant ovšem předtím tvrdil, že příroda chce, aby na konci bylo určující právo. Tím vystoupil stejně jako v učení o státu proti své vlastní etice, protože podle jeho morálky je svoboda a od ní odvozená autonomní vůle základem práva. Aby však právo přece jen vyňal ze subjektivismu a egoismu buržoazního státu, pokoušel se Kant dokázat nutnost spoluexistence objektivního, to znamená pro všechny občany platícího práva s fyzikálními zákony. Avšak i pokus vymezit právo stejný význam jako zákonu na zachování energie, a to zejména pro soukromé a mezinárodní právo, nemohl být uspokojivý a byl ostatně také v rozporu s etikou. Tato analogie vzatá z přírody, podle které bylo těleso udrženo rovností sil ve své dráze, přenesená na společnost se prokázala jako neschopná, protože ani v soukromém právu při smlouvě zdánlivě rovných partnerů ani v mezinárodním právu neexistuje rovnováha sil, nýbrž naopak převládá nerovnost. Po roce 1798 změnil Kant v této otázce znovu své stanovisko. Opustil mnohé ze svých filosofických odůvodnění práva, upustil také od odkazu na rozum,<sup>44</sup> když se již před tím vzdal historického výkladu práva. Ježto po kritice práva by byla bývala musela následovat i kritika buržoazního práva, spojil Kant stát a právo a vycházel ze skutečnosti jejich

<sup>41</sup> I. Kant, *Sämmtliche Werke*, sv. VI., str. 116.

<sup>42</sup> I. Kant, *Sämmtliche Werke*, sv. III., str. 31—32.

<sup>44</sup> I. Kant, *Sämmtliche Werke*, sv. V., str. 52.

faktické existence, to znamená z faktické moci. Strach před dalšími interpretacemi práva, např. otázky, které se týkaly legitimace, historického působení, vztahu k ideálům francouzské revoluce atd., a kritika aplikace práva ponechala otevřenou možnost pochybovat i o faktické a historické podmíněnosti a také o vnitřním a vnějším „rozumu“ práva. „Bylo by směšné“, říká Kant, „chtít se vyhnout vnější a nejvyšší vůli, protože tato zdánlivě není v souladu s rozumem.“ A dále poznamenává: „...protože právě v tom spočívá vážnost vlády, že neponechává poddaným svobodu posuzovat právo a křivdu podle vlastních pojmů, nýbrž podle litery zákonodárné moci.“<sup>45</sup>

Tím formuloval Kant jasně a srozumitelně stanovisko každé vládnoucí třídy při aplikaci práva. Zde končí Kantovo učení o právu. Od tohoto břehu mohl pouze kategorický imperativ jako poslední ideál překlenout jako most řeku buržoazního života. V Kantově pojmu povinnosti se odráží pozdní poznání, že ani buržoazní stát a právo ani rozumné a logické myšlení nebo etika nejsou schopné vytvořit buržoazní harmonii. Tak vede jeho učení o povinnosti, které bylo myšleno jako prostředek proti feudalismu, také daleko za egocentrický svět kapitalismu. Jeho zdůraznění učení o povinnostech dává však jeho pozdějšímu pojetí práva již pouze zdání rozumné, svobodné humanistické vůle a nezbavuje nás podezření, že takové pojetí práva v sobě chová proti principům o svobodě a rovnosti jako lidských práv jen nepravdu a nepoctivost.

Tak nezůstalo u Kanta, pokud šlo o jeho učení o právu, nic jiného než to, čím buržoazní právo ve skutečnosti je: výrazem ekonomických poměrů a prostředkem státu k udržení třídního panství a vykořisťování.

<sup>45</sup> *Tamtéž*, str. 52.

## Zur Frage der Revolution in der Staats- und Rechtslehre Kants

(Zusammenfassung)

Die Einteilung des Schaffens Kants in die vorkritische und die kritische Periode, lässt die Veränderung im Denken sowie in der Staats- und Rechtslehre Kants ausser acht, die durch die französische Revolution und die Konterrevolution hervorgerufen wurden. Ohne sich auf eine revolutionäre deutsche Bürgerklasse stützen zu können, verfocht Kant die Ideale und Ziele der europäischen Aufklärung, die er anfangs mit dem ursprünglichen Sozialvertrag begründete.

In der Lehre von der menschlichen Freiheit als ersten Menschenrecht ist Kant anti-feudal und besieht sich auf die Konstituierung der bürgerlichen Gesellschaft. Seine Lehre von den bürgerlichen Freiheiten verband sich mit zwei Forderungen, die unter seinen Verhältnissen erfüllt werden konnten: nämlich Freiheit des Denkens im Bereich der Wissenschaft, und rechtlich garantierte Freiheit, die mit der Unantastbarkeit eines einmal statuierten Rechtes verbunden war. Das zweite Menschenrecht sollte die Gleichheit sein. Das dritte die „Selbständigkeit“, was als „Mitgesetzgebung“ bezeichnet werden kann. Die einzige Konstitution, die diese Forderung erfüllen konnte, war bei ihm die konstitutionelle Monarchie, die er eine republikanische Verfassung nannte. Von den politischen Verhältnissen aus gesehen war diese Forderung durchaus eine progressive.

Über das Privateigentum hatte Kant keine genauen Vorstellungen. Er ging von dem Vorhandensein des feudalen Eigentums aus, war für dessen Aufhebung und stellte es dem bürgerlichen Eigentum als Widerspruch gegenüber. Daraus leitete er direkt die notwendige Existenz einer bürgerlichen Gesellschaft ab. Nun gab es noch Bauern und insbesondere Arbeiter. Kant stellte fest, dass die unterste Schicht des Volkes weder im feudalen noch im bürgerlichen Staat seine eigenen Interessen gewahrt sehen kann, was in jeder Hinsicht eine bedeutende Erkenntnis war. In seiner Staatslehre legte Kant die theoretischen Grundlagen einer bürgerlichen Gesellschaft nach zwei Richtungen hin dar: 1. was ist notwendig, damit der bürgerliche Staat der bürgerlichen Gesellschaft entspricht und 2. wie muss ein Feudalstaat beschaffen sein, damit auch vorerst in diesem die bürgerliche Gesellschaft existieren kann. Der Übergang des einen Zustandes in den anderen bildete Kants Lehre von der Revolution. Gegenüber anderen Aufklärern fällt bei Kant auf, dass er 1. den Staat nicht aus sozialen oder ökonomischen Erfordernissen hervorgehen lässt, wofür wir den Grund in der Wirtschaftspolitik Friedrich II. suchen könnten, 2. zoger vor, den Staat aus nichthistorischen Bedingungen abzuleiten, da in seinem Sinne, dass letzte Erkenntnis nur durch reine Vernunft und nicht aus der Empirie, wozu er auch die Geschichte zählte, möglich ist. Vernunftdenken war aber aprioristisches Denken und so konnte er die letzten Gründe eben nicht aus der Geschichte, sondern nur aus dem Denken, nämlich dem Klassendenken eines Bürgers, entnehmen.

Die Frage nach der Konstitution des Staates war nicht zu trennen von der Frage nach dem Mittel dazu. Es war die Frage nach Revolution oder Reform. Prinzipiell war Kant für eine Revolution, wenn man darunter eine Veränderung eines Zustandes in einen anderen auf höherer Stufenleiter verstand. Aber er war ein entschiedener Feind jeder gewaltsamen und blutigen Umgestaltung, er hielt selbst einen ungerechten Zustand immer noch für besser als einen ungesetzlichen Zustand. Für Kant war eine

blutige Revolution eine Vergewaltigung des Rechtsprinzips und aus diesem Grunde verabschouungswürdig. Zwar billigte er eine Rebellion gegen eine volksfeindliche Regierung oder einen anderen Teil der Staatsgewalt, aber niemals einen Aufstand gegen die gesetzgebende Gewalt, eben gegen den Monarchen persönlich. Daher räumte Kant den Völkern kein Widerstandsrecht gegen die gesetzgebende Gewalt ein.

Die französische Revolution, auch der in Form der Konterrevolution, musste im Staats- und Rechtsdenken Kants, nachdem sie einmal begonnen hatte, ihre Spuren hinterlassen. Die erste Reaktion bestand in der Feststellung, dass zwischen seiner Auffassung von der Legalität der Revolution und der von Danton ein Widerspruch sei. Er meinte die Revolution widerspreche zwar dem Recht, aber nicht unbedingt dem Sozialkontrakt, weil dieser ein Moment der Sittlichkeit enthalte und auch er der französischen Revolution ihren sittlichen Wert nicht absprach. Besonders begrüßte Kant die Abschaffung der Vorrechte und des Bodeneigentums des Adels, und ebenso befriedigt war er über die Säkularisierung des Kircheneigentums. Nach und nach wurde die Stellung Kants immer eindeutiger. Er zog die Natur als Analogie heran. Sollten die Herrscher, die selbst ein Teil der Menschheit sind, sich die Allmacht der Natur anmassen, und den Mitmenschen gleichfalls als ein unbedeutendes Geschöpf ansehen, dann würde der Mensch zu einem Tier degradiert werden. Um aber die abermalige Umkehrung zu erreichen, das heisst, den Übergang aus dem tierischen zum menschlichen Zustand, bedürfte man der Revolution. 1798, also während der Zeit der Konterrevolution, verglich er die französische Revolution mit einer Naturrevolution, wie sie im Übergang vom Tier zum Menschenreich (Blumenbach) vor sich gegangen sein sollte. Er wollte die Revolution obwohl sie ausserhalb der Rechtssphäre in seinem Sinne zustande kam, anerkannt wissen und sprach sich gegen die europäische Reaktion aus. Von der Zeit der Hinrichtung Ludwig XVI. an, festigte sich bei Kant immer mehr die Anschauung von einer strengen Rechtseinhaltung nach unumstösslichen Prinzipien, die sich besonders augenscheinlich im Strafrecht (Problem der Todesstrafe) ausdrückte. Entscheidend für die Herausbildung der späten Rechtslehre dürfte der Fortgang der französischen Revolution und die Praxis des Staates gewesen sein, deshalb forderte er, die Anwendung strenger Rechtsmassstäbe. Der Staat sollte ein allgemeines und vernünftiges Rechtsprinzip verwirklichen. Seither ist die Vorstellungen von einem s.g. Rechtsstaat bei vielen bürgerlichen Politikern in Schwange, ohne indessen auch nur entfernt die Ziele, die Kant damit verfolgte, zu verfolgen. In der Staatslehre Kants mit der Hinneigung zu einer Republik mit einem Monarchen an der Spitze, zeichnete sich der Kompromiss des liberalen Bürgers ab. Sie bleibt noch ganz in seiner Zeit stecken, die Rechtslehre mit der Lehre von der Autonomie des Willens der Freiheit und der Ethik führte über den bürgerlichen Staat hinaus. Die Rechtslehre wäre ohne seine Logik und ohne die französische Revolution überaus schwer verständlich. Er hat zwei Formeln für das Recht gefunden. In der ersten wird das Recht als ein Zwang zur Einschränkung der subjektiven Freiheit aufgefasst, damit die Freiheit der bürgerlichen Klasse insgesamt möglich werden kann. In der anderen wird das Recht als ein Sollen aufgefasst, ein Sollen zur Einschränkung der Freiheit der Person in ein allgemein gesellschaftliches Verhältnis, in dem jeder mit jedem in einem maximalen Anteil an persönlicher Freiheit leben kann. Der Unterschied zwischen diesen beiden Formulierungen ist bedeuten. 1793 wurde die Freiheit einem noch abstrakten „Allgemeinen Gesetze“ untergeordnet. 1797 bleibt nur das „Gesetz der Freiheit“ als ein unmittelbares Gesetz übrig. Offenbar ist Kant durch die Ereignisse in Paris klar geworden, dass der bürgerliche Staat nur jene Freiheit verwirklichen konnte, deren er selbst bedurfte, nicht aber ein abstraktes kosmologisches Rechtsprinzip. Mit anderen Worten: Die faktischen bürgerlichen Verhältnisse bestimmen in letzter Instanz das Recht, und darin bestand nach Kant die „reine Vernunft“. Aber diese Berufung auf die Vernunft, nachdem er schon vorher auf eine historische Darstellung des Rechts verzichtet hatte, wurde von Kant wieder fallengelassen. Da eine Kritik des Rechts auch eine Kritik des bürgerlichen Rechts zur Folge gehabt hätte, verknüpfte Kant nun Recht und Staat und ging von der einheitlichen Tatsache ihrer faktischen Existenz aus, d. h. von der faktischen Gewalt. Die Furcht vor weiteren Interpretationen des Rechts, und die Kritik der Rechtsanwendung liess

die Möglichkeit offen, auch die faktische und historische Bedingtheit und auch die innere und äussere Vernunft des Rechts in Frage zu stellen.

So bleibt bei Kant hinsichtlich seiner Rechtslehre nichts weiter übrig, als was das bürgerliche Recht in der Tat ist: Ausdruck ökonomischer Verhältnisse und Mittel des Staates zur Aufrechterhaltung der Klassenherrschaft und Ausbeutung.

Přeložil K. Litsch